

Історія

УДК 327(4-672ЄС:497)+341.232.5+355.45

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17223565>

**Історія формування та становлення Процесу стабілізації та асоціації ЄС
щодо країн Західних Балкан**

Чумаченко Олена,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії, правознавства
та методики навчання Глухівського національного
педагогічного університету імені Олександра Довженка,
Глухів, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6889-5221>

Прийнято: 11.09.2025 | Опубліковано: 29.09.2025

***Анотація.** У статті досліджено формування та розвиток Процесу стабілізації та асоціації (ПСА) як ключового інструменту європейської інтеграційної політики щодо країн Західних Балкан на початку XXI ст. Показано, що ПСА виник як відповідь Європейського Союзу на потребу поєднати політику розширення з політикою управління кризами в регіоні, який у 1990-х роках пережив серію воєнних конфліктів та соціально-політичних потрясінь. Особливу увагу приділено рішенням Фейрської Ради 2000 року, які заклали основи нової стратегії ЄС і визначили принципи умовності (conditionality) та диференціації як базові для зближення з державами регіону.*

Проаналізовано специфіку Угод про стабілізацію та асоціацію (УСА), що стали юридичною основою відносин ЄС із кожною країною. Показано, що на відміну від класичних європейських угод Центрально-Східної Європи 1990-

х років, балканська модель асоціації мала комплексний характер і поєднувала економічну інтеграцію з вимогами постконфліктної трансформації, захисту прав людини, співпраці з міжнародними судовими інституціями та гарантіями регіональної безпеки. Особливий наголос зроблено на прикладах Македонії та Хорватії як перших держав, що підписали УСА у 2001 році, а також на подальшому приєднанні Албанії, Чорногорії, Сербії та Боснії і Герцеговини, що забезпечило універсальне охоплення всього регіону.

У статті доведено, що ПСА створив багаторівневу систему управління інтеграційними процесами, яка поєднала політичний діалог на найвищому рівні з технічним моніторингом виконання зобов'язань. Підкреслено, що принцип умовності виступав ключовим важелем впливу ЄС: порушення демократичних стандартів або невиконання співпраці з міжнародними інституціями могло блокувати імплементацію угод.

Зроблено висновок, що ПСА слід розглядати як унікальну гібридну модель інтеграції, адаптовану до специфіки постконфліктного регіону. Його історичне значення полягає у трансформації Західних Балкан із «зони нестабільності» на простір із чіткою європейською перспективою, де інтеграція до ЄС стала головним чинником демократичних реформ та внутрішньої стабілізації.

***Ключові слова:** Європейський Союз, Західні Балкани, процес стабілізації та асоціації, Угоди про стабілізацію та асоціацію, умовність, диференціація, європейська інтеграція, постконфліктна трансформація.*

The History of the Formation and Development of the European Union's Stabilisation and Association Process for the Western Balkan Countries

Olena Chumachenko,

Candidate of Historical Sciences, Dotsent,
Head of the Department of History, Law and Teaching Methods,
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University,
Hlukhiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6889-5221>

Abstract. *The article examines the formation and evolution of the Stabilisation and Association Process (SAP) as the European Union's (EU) central framework for engaging with the Western Balkans after the conflicts of the 1990s. Based on an analysis of key EU documents and scholarly studies, the paper highlights how SAP combined political stabilization with the long-term goal of integration into European structures. It traces the main milestones, including the Cologne (1999) and Feira (2000) European Council decisions, which established conditionality and differentiation as guiding principles. These innovations not only provided incentives for reform but also created a mechanism of strict political oversight, making SAP distinct from the enlargement model applied to Central and Eastern Europe.*

The study pays particular attention to the Stabilisation and Association Agreements (SAAs), which since 2001 have served as the legal foundation of EU–Balkan relations. Each agreement institutionalized political dialogue, economic liberalization, and rule-of-law commitments, while also addressing post-conflict challenges such as minority protection and cooperation with the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Case studies of Macedonia and Croatia demonstrate how SAAs reflected different national priorities – internal stabilization in the former and international justice in the latter – yet both illustrate the EU's hybrid approach that linked integration with peacebuilding.

The analysis shows that by the end of the 2000s, all Western Balkan states had entered the SAP framework, creating a comprehensive and region-wide mechanism

of engagement. The article argues that SAP represented a turning point: it transformed the region from a security problem into a potential community of future EU members. At the same time, the reliance on conditionality underscored the fragile and reversible nature of the process, making EU membership contingent upon sustained reform. In conclusion, the paper emphasizes the dual role of SAP as both an enlargement policy and a conflict-prevention tool, demonstrating its enduring significance for EU strategy in Southeast Europe.

Keywords: *European Union, Western Balkans, Stabilisation and Association Process, Stabilisation and Association Agreements, conditionality, differentiation, European integration, post-conflict transformation.*

Вступ. Після воєнних конфліктів 1990-х років у колишній Югославії Європейський Союз зіткнувся з потребою вироблення нового інструменту для поєднання постконфліктної стабілізації, демократизації та перспективи європейської інтеграції країн Західних Балкан. Традиційні форми співпраці, застосовані раніше до країн Центральної та Східної Європи, виявилися недостатніми в умовах постконфліктного середовища. Саме тому у 1999 році було започатковано Процес стабілізації та асоціації (ПСА), який інтегрував елементи політики безпеки, економічної допомоги та правової асоціації з ЄС [5].

Для України досвід ПСА має подвійну значущість. По-перше, він демонструє, як ЄС вибудовує спеціальні інтеграційні механізми для кризових регіонів, поєднуючи умовність (conditionality) з європейською перспективою [20]. По-друге, український шлях до асоціації та кандидатства в ЄС у 2014–2022 рр. має чимало паралелей із балканським досвідом: правова основа Угоди про асоціацію, вимоги щодо верховенства права, прав людини, реформування державного управління та безпекового сектора. Таким чином, аналіз ПСА

дозволяє не лише зрозуміти еволюцію європейської політики щодо Балкан, але й зробити висновки для сучасної інтеграційної динаміки України.

Мета – дослідити історичні передумови, формування концепції та правової основи ПСА ЄС, а також виявити його ключові особливості у взаєминах між Європейським Союзом і країнами Західних Балкан.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Попри те, що інтеграція Західних Балкан до ЄС з кінця 1990-х років перебуває у фокусі дослідників, питання становлення та розвитку ПСА залишається висвітленим неповно та фрагментарно. У науковій літературі можна виокремити кілька ключових напрямів дослідження.

По-перше, значну увагу приділено політико-безпековому виміру ПСА. Anastasakis (2008), Becker (2008) та Gordon (2009) аналізують ПСА як інструмент подолання постконфліктної нестабільності та управління кризами, підкреслюючи його унікальність порівняно зі стандартними механізмами розширення. У цьому ж ключі Keil (2013) розглядає специфіку врегулювання в Боснії і Герцеговині, а українські автори – Мартинов (2021), а також Горобець і Мартинов (2022) – підкреслюють, що саме політичний вимір і функція стабілізації відрізняли ПСА від «класичної» моделі передвступної політики ЄС.

По-друге, важливим є правово-інституційний підхід, який акцентує увагу на Угодах про стабілізацію та асоціацію (УСА) як базовому юридичному інструменті. Papadimitriou та Phinnemore (2003) розглядають їх як механізм поширення європеїзації та реформування адміністративних практик. Nežirović та ін. (2022) звертають увагу на правові й інституційні обмеження імплементації, підкреслюючи слабкість контролю виконання зобов'язань. Kravchenko (2023) робить наголос на концептуалізації терміна «Західні Балкани» як особливого простору європейської інтеграції, що закріпився саме в період функціонування ПСА.

Третій блок становить економічна перспектива. Bartlett та Prica (2016) аналізують місце регіону в європейській економічній системі, пов'язуючи його розвиток із викликами периферійності. Leka та Jusufi (2024) на основі гравітаційної моделі показують, що САА сприяли зростанню торгівлі та притоку інвестицій, але ефект був нерівномірним, із переважанням імпорту над експортом.

Окрему групу становлять дослідження, що акцентують на соціокультурному та ідентифікаційному вимірі. Subotić (2011) аналізує процес європеїзації через призму ідентичності, наголошуючи, що європейський вибір Балкан був не лише політичним, а й ціннісним. Vos (2017) розглядає роль «м'якої умовності», зокрема культурної політики, як додаткового чинника інтеграції. Elbasani (2011) трактує ПСА як поєднання запозичених та нових інституційних рішень, що дозволило регіону адаптуватися до специфічних вимог ЄС.

В українській літературі проблема висвітлена ще більш фрагментарно. Гумба і Гайдай (2021) підкреслюють важливість політичного та соціального виміру ПСА, а Науменко та ін. (2022) аналізують його як джерело практичних уроків для України. Водночас цим працям бракує системної реконструкції процесу становлення інституційних механізмів ПСА.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасна література окреслює ПСА як комплексний феномен із політичними, правовими, економічними та соціокультурними вимірами. Проте синтетичних і міждисциплінарних досліджень, які б поєднували ці аспекти в єдину історичну рамку, усе ще бракує, що й визначає актуальність подальшого вивчення теми.

Виклад основного матеріалу. У червні 1999 року на саміті Європейської Ради в Кельні (3–4 червня) лідери ЄС вперше чітко визнали необхідність створення нового підходу до Балкан, здатного поєднати політичну стабільність з євроінтеграцією, зокрема в пункті 72 Резолюції

Європейської Ради [21]. У висновках вказувалося, що майбутні договірні відносини мають враховувати індивідуальну специфіку кожної країни, бути спрямовані на злагоду та пропонувати перспективу наближення до ЄС (на підставі Амстердамського договору та критеріїв Копенгагену). Як слушно зазначає Мартинов [27], саме в цей період вперше було закладено «гібридну» природу політики ЄС на Балканах, що поєднувала класичні інструменти стабілізації з елементами передвступної стратегії.

Місяць по тому, 26 травня 1999 року, Європейська Комісія представила комунікацію [5], в якій було обґрунтовано необхідність переходу від регіонального підходу до нової, комплексної моделі інтеграції – Процесу стабілізації та асоціації. Науковці наголошують, що саме цей документ став точкою відліку нового політико-безпекового підходу: за спостереженнями Гумби та Гайдай, ЄС прагнув не лише сприяти відновленню економік регіону, а й вибудувати умови для довготривалого миру та примирення [26].

Ключові компоненти запропонованої Європейською комісією моделі ПСА були комплексними та спрямованими на вирішення як безпекових, так і соціально-економічних завдань регіону. Насамперед передбачалася стабілізація і відновлення миру, що мало супроводжуватися зміцненням демократичної інфраструктури, утвердженням верховенства права та забезпеченням належного захисту прав національних меншин [5]. Важливим складником стала економічна і фінансова допомога, яка розглядалася як фундамент для відбудови, підтримки функціонування ринкових механізмів та модернізації інфраструктури. У цьому контексті особливого значення набула програма CARDS¹, спеціально адаптована до потреб країн Південно-Східної Європи [8]. Як показують емпіричні дослідження [16], саме завдяки угодам та

¹ Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation – спеціальна програма фінансової допомоги ЄС для країн Західних Балкан, ухвалена у 2000 році, яка забезпечувала підтримку реконструкції, економічного розвитку та політичної стабілізації регіону в рамках Процесу стабілізації та асоціації.

програмам фінансової підтримки країни регіону отримали помітний поштовх у зовнішній торгівлі та модернізаційних процесах, попри нерівномірність результатів.

Нарешті, невід'ємною частиною концепції була чітко окреслена європейська перспектива, яка виступала мотиваційним чинником для проведення внутрішніх реформ. Підписання угод про стабілізацію та асоціацію (УСА) тлумачилося як важливий крок на шляху до майбутнього членства за умови виконання Копенгагенських критеріїв [6].

Остаточне закріплення концепції ПСА відбулося у червні 2000 року під час засідання Європейської Ради у Санта-Марія-да-Фейрі, коли було ухвалено стратегічне рішення надати країнам Західних Балкан «європейську перспективу», що означало потенційну можливість їхнього майбутнього членства в Європейському Союзі. Відповідно до висновків Саміту Європейської Ради [6], такий підхід передбачав, що просування на шляху європейської інтеграції безпосередньо залежатиме від виконання низки чітко визначених критеріїв: демократизації, забезпечення верховенства права, дотримання прав людини та прав національних меншин, створення та розвитку ринкової економіки, конструктивної співпраці з Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії (ІСТУ), а також від активного сприяння врегулюванню регіональних конфліктів. Як підкреслює Nežirović, саме ухвалення рішень Фейрського саміту надало ПСА характер довгострокової стратегії, а не лише тимчасового інструмента, що дозволило інтегрувати його у ширшу систему зовнішньої політики ЄС [22].

У такий спосіб ЄС поєднав власну довгострокову стратегію розширення з інструментами запобігання новим кризам у регіоні. На думку дослідників [19], саме рішення Фейрської Ради стало своєрідним «переломним моментом», коли регіон із об'єкта політики безпеки поступово перетворився на потенційного учасника процесу європейської інтеграції. У сучасних

українських дослідженнях також наголошується, що закріплення «європейської перспективи» для Балкан у 2000 році надало цьому процесу стратегічної довготривалості та створило нову якість відносин між ЄС і регіоном [17, 27].

Важливою інновацією ПСА стало запровадження принципів умовності (conditionality) та диференціації. Політика умовності означала, що подальші етапи зближення з ЄС були можливі лише за умови реального виконання політичних та економічних вимог. Як зазначається в комунікації Єврокомісії, саме умовність стала головним важелем впливу ЄС на процес трансформації регіону [5]. Це підтверджують і новітні емпіричні дослідження: Nežirović, Stanojević i Vejzagić [18] показують, що навіть у сучасних умовах принцип умовності залишається визначальним фактором у стосунках ЄС із Західними Балканами, забезпечуючи прогрес у реформах через комбінацію стимулів та санкцій. У свою чергу, принцип диференціації передбачав, що кожна країна рухатиметься у власному темпі, залежно від досягнутого рівня реформ, політичної стабільності та готовності до інтеграції. Це дозволяло Євросоюзу забезпечити баланс між єдиною стратегічною рамкою і гнучким підходом до держав, які перебували на різних етапах постконфліктної відбудови.

Реалізація ПСА відбувалася у тісному взаємозв'язку між договірними зобов'язаннями та інституційними механізмами, що дозволяло країнам Західних Балкан поступово інтегруватися до європейського політичного, правового та економічного простору. Як справедливо зазначають Balfour та Stratulat [2], на відміну від країн Центральної та Східної Європи, для яких угоди про асоціацію були етапом на шляху до членства, для держав Балкан було створено спеціально адаптовану модель, що поєднувала перспективу інтеграції з вимогами постконфліктної трансформації. У цьому ж ключі Кравченко [15] підкреслює, що саме в цей період у науковому та політичному

дискурсі закріпився термін «Західні Балкани», який позначав особливий, відмінний від решти Східної Європи, шлях європейської інтеграції.

Ключовим інструментом ПСА стали Угоди про стабілізацію та асоціацію (УСА), які з моменту їх запровадження у 2001 році стали юридичною основою взаємин ЄС із кожною країною регіону. Першою такою угодою стала УСА з колишньою югославською Республікою Македонія (нині Північна Македонія), підписана 9 квітня 2001 р. (OJ L 84, 20.3.2004) [21]. Підписання відбулося у складному контексті: у 2001 році Македонія переживала внутрішню кризу, пов'язану з міжетнічним конфліктом між македонським та албанським населенням. Саме тоді ЄС та міжнародна спільнота відіграли ключову роль у посередництві, що завершилося підписанням Охридської рамкової угоди (серпень 2001 р.). Відтак, укладення УСА мало не лише інтеграційний, але й стабілізаційний вимір, підтверджуючи, що процес асоціації є невіддільним від гарантій безпеки та врегулювання конфліктів. Саме македонський випадок показав, що ЄС здатний поєднувати інтеграційні стимули з безпековим посередництвом, створюючи прецедент для інших балканських держав [4].

Того ж року, 29 жовтня 2001 року, угоду про стабілізацію та асоціацію підписала Хорватія (OJ L 26, 28.1.2005) [22]. Цей крок відбувся в умовах, коли країна поступово виходила з міжнародної ізоляції після завершення війни 1991–1995 рр. і зміни політичного режиму. На відміну від Македонії, для якої головним викликом були внутрішні етнічні суперечності, для Хорватії ключовим питанням залишалася співпраця з Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії (ICTY), що стало головною умовою поступу в євроінтеграційному процесі. Дослідники наголошують, що саме хорватський випадок чітко продемонстрував застосування принципу умовності як ключового механізму ПСА [23]. Обидві угоди відображали ключові риси ПСА: поєднання умовності та диференціації та передбачали

створення зони вільної торгівлі протягом перехідного періоду, а також містили положення про політичний діалог, інституційні реформи, боротьбу з корупцією та гарантії прав людини і прав меншин.

На відміну від класичних угод про асоціацію, що здебільшого фокусувалися на економічній та торговельній інтеграції, УСА мали комплексний характер. Як підкреслюється у Комунікації Європейської Комісії [5], вони були спрямовані на «створення стабільних відносин, заснованих на взаємних правах і зобов'язаннях», що охоплювали як політико-правову, так і соціально-економічну сфери. З огляду на це, сучасні українські дослідники (Naumenko, Bulana, Diachenko, 2022) справедливо зауважують, що досвід УСА для Західних Балкан може слугувати важливим орієнтиром для України, адже поєднання умовності, диференціації та європейської перспективи створює ефективну мотиваційну рамку для глибинних реформ [17].

Крім того, підписання УСА розглядалося як офіційне підтвердження європейської перспективи для держави-партнера, хоча воно не означало автоматичного членства. Як підкреслює Elbasani [11], такий підхід формував «гібридну динаміку інтеграції», коли перспектива вступу стимулювала реформи, але водночас залишала ЄС можливість блокувати процес у разі відкату від демократичних стандартів. З одного боку, це посилювало мотивацію урядів до проведення реформ, з іншого – закріплювало право ЄС застосовувати політику умовності: будь-яке відхилення від демократичних принципів чи погіршення ситуації з правами людини могло призвести до призупинення дії угоди [22].

Договірний вимір ПСА створив інструмент «подвійного тиску»: стимул для країн регіону завдяки перспективі поступової інтеграції та водночас суворий контроль з боку ЄС за виконанням ключових політичних, правових і економічних критеріїв. Це вирізняло балканську модель від попередніх хвиль

розширення і робило її унікальним прикладом гібридної інтеграційної стратегії [24].

Запровадження УСА було лише початком процесу. Їхнє функціонування вимагало створення розгалуженої інституційної архітектури, яка дозволяла здійснювати постійний політичний діалог, контролювати виконання зобов'язань і коригувати темпи інтеграції. Як зазначають Papadimitriou, D. і Phinnemore, D., на відміну від класичних Європейських угод 1990-х років, балканські УСА передбачали розбудову системи спільних рад, комітетів і підкомітетів, які забезпечували багаторівневий моніторинг реформ [19].

Крім того, на вищому рівні функціонувала Спільна рада зі стабілізації та асоціації, що збиралася щорічно та включала міністрів закордонних справ країн-членів ЄС, Європейської Комісії та уряду держави-партнера. Як зазначає Anastasakis, ця багаторівнева система дозволяла Брюсселю одночасно координувати політичний діалог і здійснювати нагляд за деталями реформ у країнах регіону [1].

ЄС поступово ставав стрижнем євроінтеграційної стратегії для всього Західно-Балканського регіону. Як зазначає Gordon, саме цей період закріпив «нормативну владу Європи» у регіоні, перетворивши ПСА на головний вектор зовнішньої та внутрішньої політики балканських держав [13].

У випадку Албанії, УСА була підписана 12 червня 2006 року в Люксембурзі, і вона вступила в силу 1 квітня 2009 року. У науковій літературі це трактується як визнання політичної зрілості Албанії, незважаючи на її складну історію посткомуністичних трансформацій [11].

Чорногорія підписала власну УСА 15 жовтня 2007 року, яка вступила в силу 1 травня 2010 року. Це стало оформленням стратегічного кроку для Чорногорії у напрямку до повноправного членства в ЄС. Саме випадок Чорногорії показав, що навіть невеликі за масштабом держави можуть просуватися швидко за умови стабільності внутрішньополітичних еліт.

Щодо Сербії, вона приєдналася до ПСА шляхом підписання відповідної угоди 29 квітня 2008 року, однак її реалізація була відкладена через проблеми співпраці з ІСТУ. Текст Угоди був опублікований 18 жовтня 2013 року, що свідчить про тривалі процеси ратифікації і узгодження деталей. Як зазначає Subotić, саме Сербія стала «лакмусовим папірцем» ефективності політики умовності ЄС [23].

Що стосується Боснії і Герцеговини, угода була підписана 16 червня 2008 року, а офіційне опублікування відбулося 30 червня 2015 року. У міжперіоді, з 1 липня 2008 року, діяла тимчасова торгова угода, яка забезпечила торговельну інтеграцію до повного вступу УСА в силу. Дослідники (Keil) відзначають, що в цьому випадку ЄС свідомо застосував «поступову стратегію», щоб уникнути блокування процесу через складну етнополітичну структуру держави [14].

Окреслюючи інституційну конструкцію ПСА, варто підкреслити, що з 1999 року ЄС вибудував подвійний контур підтримки: виконавчо-операційний, відповідальний за управління фінансовою допомогою та практичну реалізацію програм, та договірно-політичний, що функціонував через спільні органи «ЄС – держава ПСА» для моніторингу виконання зобов'язань.

Саме на перетині цих двох контурів сформувалася інституційна інфраструктура, здатна одночасно забезпечувати відбудову, модернізацію державного управління та інтеграцію національних реформ у рамки *acquis*. Комунікацією Європейської Комісії від 26 травня 1999 р. (COM(1999) 235 final), де було закріплено триєдину мету: стабілізація, асоціація, поступова інтеграція [5]. З цього моменту формується своєрідний «ланцюжок інституцій», де кожна ланка відповідала за певну фазу – від гуманітарного відновлення до системної європеїзації адміністративних практик.

У цьому вимірі центральною інституцією стала Європейська агенція з реконструкції (EAR), створена Регламентом Ради (ЄС) №2454/1999 для управління допомогою у Косові, а згодом розширена на Сербію, Чорногорію та Північну Македонію [7]. Її мандат було кодифіковано Регламентом №2667/2000 [9], що визначив правові засади діяльності Агенції. Робота EAR була тісно пов'язана з програмою CARDS (Регламент №2666/2000) [8], яка забезпечувала фінансування відновлення та реформ у сферах інфраструктури, енергетики, транспорту й інституційної розбудови. EAR виступала як «операційний двигун» процесу, реалізуючи проекти від екстреного відновлення до початкової регуляторної конвергенції з правом ЄС. Ліквідація EAR у 2008 р. (Регламент №663/2008) та перехід до інструментів передвступної допомоги² символізували завершення постконфліктної фази та перехід регіону до класичної політики розширення [10].

Другим стовпом інституційної архітектури стали органи, передбачені самими Угодами про стабілізацію та асоціацію. Центральне місце серед них посідала Рада з питань стабілізації та асоціації (SAC) – головний політичний орган, що збирався щонайменше раз на рік і об'єднував представників Ради ЄС, Європейської Комісії та уряду держави-партнера. SAC ухвалювала рішення, обов'язкові для сторін, визначала пріоритети імплементації, координувала виконання положень угоди та давала політичні сигнали щодо подальшого руху країни-кандидата.

Висновки. Процес стабілізації та асоціації (ПСА) для країн Західних Балкан став унікальним інструментом Європейського Союзу, який поєднав завдання післяконфліктної стабілізації з перспективою європейської інтеграції. Його ключовою рисою було те, що він виходив далеко за межі класичних угод про асоціацію, пропонуючи комплексну модель співпраці, яка

² Instrument for Pre-Accession Assistance - фінансовий механізм Європейського Союзу, який із 2007 року замінив попередні програми допомоги (PHARE, ISPA, SAPARD, а для Західних Балкан – CARDS).

включала політичний діалог, інституційні реформи, економічну інтеграцію та безпекові гарантії.

Перші Угоди про стабілізацію та асоціацію з Північною Македонією та Хорватією засвідчили, що ЄС здатний застосовувати диференційований та умовний підхід: акцент у випадку Македонії було зроблено на врегулюванні внутрішніх етнополітичних конфліктів, тоді як для Хорватії головною умовою стала співпраця з міжнародними судовими інституціями. Подальше поширення ПСА на Албанію, Чорногорію, Сербію та Боснію і Герцеговину підтвердило, що ЄС вибудував універсальну, але водночас гнучку рамку взаємодії з усіма країнами регіону.

Інституційна архітектура ПСА поєднувала виконавчо-операційний контур (Європейська агенція з реконструкції та програма CARDS) із договірно-політичним (Угоди про стабілізацію та асоціацію та Рада з питань стабілізації та асоціації). Це дозволяло синхронізувати програмну допомогу з юридично зобов'язальними реформами, створюючи унікальний механізм «реформи в обмін на прогрес». Перехід від CARDS до IPA лише підсилив цей ефект, наблизивши регіон до «класичних» практик розширення ЄС.

Таким чином, ПСА можна розглядати як своєрідний «лабораторний майданчик» ЄС, де поєднувалися інструменти зовнішньої політики, безпеки та розширення. Він став не тільки основою для поступового наближення країн Західних Балкан до членства в ЄС, але й важливим чинником постконфліктної стабілізації, інституційної модернізації та закріплення принципів демократії та верховенства права. У цьому сенсі ПСА продемонстрував здатність Європейського Союзу виступати водночас як миротворець, донор і стратегічний інтеграційний партнер.

Список джерел і літератури

1. Anastasakis, Othon. (2008). The EU's Political Conditionality in the Western Balkans: Towards a More Pragmatic Approach. *Southeast European and Black Sea Studies*. 8. 365-377. 10.1080/14683850802556384.
2. Balfour, R., & Stratulat, C. (2011). The Democratic Transformation of the Balkans. *European Policy Centre Issue Paper*. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/135260/pub_1363_the_democratic_transformation_of_the_balkans.pdf (дата звернення 08.07.2025).
3. Bartlett, W. & Prica, I. *Interdependence between Core and Peripheries of the European Economy: Secular Stagnation and Growth in the Western Balkans // LEQS Paper No. 111*, LSE, 2016. URL: <https://www.lse.ac.uk/european-institute/Assets/Documents/LEQS-Discussion-Papers/LEQSPaper104.pdf> (дата звернення 08.07.2025).
4. Becker, Jens. (2008). The European Union and the Western Balkans. SEER. 11. 10.5771/1435-2869-2008-1-7 (дата звернення 08.07.2025).
5. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL AND THE EUROPEAN PARLIAMENT on the Stabilisation and Association process for countries of South-Eastern Europe. Brussels, 26.05.1999 COM(1999)235 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51999DC0235&qid=> (дата звернення 08.07.2025).
6. Conclusions of the Presidency. Santa Maria Da Feira European Council. 19 and 20 June 2000. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/fei1_en.htm (дата звернення 08.07.2025).
7. Council Regulation (EC) No 2454/1999 of 15 November 1999 amending Regulation (EC) No 1628/96 on aid for Bosnia and Herzegovina, Croatia, the Federal Republic of Yugoslavia and the former Yugoslav Republic of

Macedonia. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1999/2454/oj> (дата звернення 08.07.2025).

8. Council Regulation (EC) No 2666/2000 of 5 December 2000 on assistance for Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, the Federal Republic of Yugoslavia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia, repealing Regulation (EC) No 1628/96 and amending Regulations (EEC) No 3906/89 and (EEC) No 1360/90 and Decisions 97/256/EC and 1999/311/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2000/2666/oj/eng> (дата звернення 08.07.2025).
9. Council Regulation (EC) No 2667/2000 of 5 December 2000 on the European Agency for Reconstruction. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2000/2667/oj> (дата звернення 08.07.2025).
10. Council Regulation (EC) No 663/2008 of 8 July 2008 repealing Regulation (EC) No 2667/2000 on the European Agency for Reconstruction. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/663/oj> (дата звернення 08.07.2025).
11. Elbasani, Arolda. (2011). EU Enlargement in the Western Balkans: Strategies of Borrowing and Inventing. *Journal of Southern Europe and the Balkans*. 10. 10.1080/14613190802493600. URL: https://www.researchgate.net/publication/228257538_EU_Enlargement_in_the_Western_Balkans_Strategies_of_Borrowing_and_Inventing (дата звернення 08.07.2025).
12. European Commission, COM(1999) 235. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51999DC0235&qid=> (дата звернення 08.07.2025).
13. Gordon, Claire. (2009). The Stabilization and Association Process in the Western Balkans: An Effective Instrument of Post-conflict Management?. *Ethnopolitics*. 8. 10.1080/17449050903086930
14. Keil, S. (2013). *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315596303>

15. Kravchenko, D. (2023). Category «European Integration of the Western Balkans» in International Relations. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, (05), 26-33. <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2023.05.026>
16. Leka, Dukagjin & Jusufi, Gëzim. (2024). The Stabilization and Association Agreements in the Western Balkans as a tool for trade promotion and regional reconciliation. *Corporate Law and Governance Review*. 6. 38-48. 10.22495/clgrv6i1p4.
17. Naumenko D., Bulana O., Diachenko S. Western Balkans Accession to EU: Lessons for Ukraine 2022, NGO Ukrainian Centre for European Policy 44 p. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/western_balkans_accession_to_eu_lessons_for_ukraine_09.11.2022_final.pdf (дата звернення 08.07.2025).
18. Nežirović, Senada & Živko, Ana & Durmišević, Belma & Hodžić, Amna. (2022). Stabilisation and association agreement between the Western Balkan countries and the European Union. *Journal of Geography, Politics and Society*. 12. 36-50. 10.26881/jpgs.2022.2.05.
19. Papadimitriou, D. & Phinnemore, David. (2003). Exporting Europeanization to the Wider Europe: The Twinning Exercise and Administrative Reform in the Candidate Countries and Beyond. *Southeast European and Black Sea Studies - SE EUR BLACK SEA STUD*. 3. 1-22. 10.1080/713999346.
20. Presidency Conclusions, Cologne European Council 3-4 June 1999. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/kol1_en.htm?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 08.07.2025).
21. Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the former Yugoslav Republic of Macedonia, of the other part, OJ L 84, 20.3.2004. URL: [https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_international/2004/239\(2\)/oj/eng](https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_international/2004/239(2)/oj/eng) (дата звернення 08.07.2025).

22. Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Croatia, of the other part, OJ L 26, 28.1.2005. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_international/2005/40/oj/eng (дата звернення 08.07.2025).
23. Subotic, Jelena. (2011). Europe is a State of Mind: Identity and Europeanization in the Balkans. *International Studies Quarterly*. 55. 309 - 330. 10.1111/j.1468-2478.2011.00649.x.
24. Vos, Claske. (2017). European integration through 'soft conditionality'. The contribution of culture to EU enlargement in Southeast Europe. *International Journal of Cultural Policy*. 23. 1-15. 10.1080/10286632.2016.1276577.
25. Горобець, І., & Мартинов, А. (2022). Балканські інтеграційні проєкти: історія і сучасність. *Консенсус*, (2), 77-90. <https://doi.org/10.31110/consensus/2022-02/077-090>
26. Гумба (Іщенко) Наталя, Гайдай Дарія. ДОСВІД ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ЗАХІДНИХ БАЛКАН І ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ Міжнародний фонд «Відродження» м. Київ, червень-серпень 2021 https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Western-Balkans_ukr.pdf (дата звернення 08.07.2025).
27. Мартинов, А. (2021). Західні Балкани в політичній стратегії Європейського Союзу. *Дриновський збірник*, 14. <https://doi.org/10.7546/DS.2021.14.08>